

De ontwikkeling van ik-doelen voor zelfregulerend leren

René Berends

Zelfstandigheid is een kernwaarde van daltononderwijs. Enerzijds is aandacht voor zelfstandigheid gewenst om in de daltonpraktijk tot een flexibele klassenorganisatie te komen, anderzijds is het een aspect van de persoonsontwikkeling waartoe daltononderwijs onderwijst en opvoedt.

Het zelfredzaam, zelfwerkzaam, onafhankelijk en zelfverantwoordelijk in het leven leren staan, stimuleert het daltononderwijs op verschillende manieren. Eén belangrijke manier daarbij kan zijn om leerlingen te oefenen in zelfregulerend leren. In dit artikel wordt daarvoor een ontwikkelperspectief voor de daltonpraktijk geschetst.

Onderwijs in en opvoeding tot zelfstandigheid

Om kinderen zelfredzaamheid, zelfwerkzaamheid, onafhankelijkheid en zelfverantwoordelijkheid te leren, biedt het daltononderwijs een vorm van proefondervindelijk onderwijs. Leerlingen worden op een daltonschool al vroeg uitgedaagd en geleerd om zo snel als mogelijk zelfstandig te worden. De beweging die in het daltononderwijs gemaakt wordt, is er een van 'uit handen nemen' naar 'in handen leggen'.

Zelfregulatie en zelfregulerend leren

Een belangrijk aspect van het leren zichzelf te reguleren, is het leren aansturen van eigen leerprocessen. Hoe leerlingen tot dit zelfregulerend leren te brengen zijn, is bij het opvoeden en onderwijzen tot zelfstandigheid een belangrijke vraag. En dat niet alleen in

het belang van het leren op school, zelfregulerend leren wordt ook als een belangrijke voorwaarde voor levenslang leren gezien.

Wetenschappers zijn het in hoofdlijnen eens dat het bij zelfregulerend leren gaat om een samenspel van cognitieve, metacognitieve en motivationele processen die een leerling inzet en reguleert om zijn leerdoelen te bereiken. Het is een actief en constructief proces waarbij het gaat om de kennis en vaardigheid van lerenden om het eigen leerproces te kunnen sturen, plannen, monitoren en reguleren en waarbij de lerende zelf initiatieven neemt, doorzettingsvermogen toont en adaptief zijn eigen leerproces vormgeeft (Zimmerman, 2002).

Pintrich' indeling in aspecten en fasen van zelfregulerend leren

In metastudies hebben diverse wetenschappers het zelfregulerend leren in kaart gebracht. Eén ervan is Pintrich. Hij heeft onder meer onderzocht hoe met vragenlijsten als de MSLQ (Motivated Strategies for Learning Questionnaire) het zelfregulerend leren in kaart gebracht kan worden (Pintrich, 2004). Het werk van Pintrich is voor de daltonpraktijk interessant, omdat hij een praktisch hanteerbaar overzicht geeft van aspecten van en fasen in het zelfregulerend leren.

Zelfsturende leerlingen reguleren hun eigen gedrag om het leren zo goed mogelijk te laten verlopen

Pintrich onderscheidt een viertal hoofdaspecten aan zelfregulerend leren en een viertal fasen in leerprocessen. De vier hoofdaspecten zijn: (1) cognitie en metacognitie, (2) motivatie en betrokkenheid, (3) het eigen gedrag en (4) het in dienst stellen van de context. Zelfregulerende leerlingen weten hoe leerprocessen verlopen en hoe die aangestuurd kunnen worden. Ze

Fasen		Kenmerken van leerlinggedrag bij zelfregulerend leren			
		Cognitie	Motivatie en betrokkenheid	Gedrag	Context
Fase 1 'Voordenken' plannen en activering		Gerichtheid op het stellen van doelen, prioriteiten in de inhoud Activatie van kennis Activatie van metacognitieve kennis	Het adopteren van doelgerichtheid Oordelen efficacy Perceptie moeilijkheid taak Activeren vd waardering vd taak Activeren van interesse	Planning tijd en inspanning Planning van zelfobservatie van het eigen gedrag	Perceptie van de taak Perceptie van de context
Voorbeelden ik-doelen	1-2	Ik weet wat ik zelf graag wil leren	Ik weet met wie ik fijn kan werken	Ik weet dat ik drie taakjes in de week moet doen	Ik zoek vooraf een rustige werkplek op als ik me moet concentreren
	3-4	Ik bedenk wat ik al weet over het onderwerp	Ik weet waarom ik dit leer	Ik weet mbv time timer hoeveel tijd ik nog heb	Ik wijs anderen erop als ze te veel lawaai maken
	5-6	Ik bedenk hoe ik mijn doel ga bereiken	Ik weet wat ik leuk vind aan deze taak	Ik bedenk hoeveel tijd ik nodig denk te hebben	Ik zoek een goede werkplek
	7-8	Ik bedenk vooraf wat ik al weet over het onderwerp	Ik weet welke leerstijl het best bij mij past	Ik plan het taakwerk voor de hele week	Ik weet welke materialen en middelen ik nodig heb
Fase 2 Monitoring		Metacognitief bewustzijn Monitoring van cognitie	Bewustzijn van het monitoren van motivatie en effect	Bewustzijn en monitoren inspanning Gebruik van de tijd De noodzaak om hulp in te roepen Zelfobservatie van gedrag	Monitoren van veranderingen in de taak en in de contextuele condities
Voorbeelden ik-doelen	1-2	Ik kan om hulp vragen	Als ik ontdek dat ik geen zin meer heb in de opdracht, zet ik toch door om de opdracht af te maken	Ik gebruik de timer om te weten hoe lang ik nog heb voor een taakje	Ik zoek een rustig plekje op als ik rustig moet werken
	3-4	Ik gebruik de hulpronde als ik dat nodig heb	Ik bekijk of ik nog gemotiveerd ben	Ik kan (altijd) verder met werkjes	Ik pak een hoofdtelefoon als ik me wil concentreren
	5-6	Ik zet tussentijds instructie- en hulpkaarten in als ik die nodig heb	Als ik minder gemotiveerd wordt, zet ik door of pak ik een ander werkje	Ik bedenk of ik nog volgens mijn planning werk	Ik kies een andere werkplek als dat nodig is
	7-8	Ik weet wanneer ik meer moet weten om een opdracht uit te voeren	Ik kan mijn leerhouding aanpassen als ik merk dat mijn motivatie afneemt	Ik kan prioriteiten aangeven / aanpassen in mijn taak en planning	Ik zoek een stilteplek op als ik afgeleid word om door te kunnen werken
Fase 3 Controle		Selectie en adaptatie van cognitieve strategieën voor leren en denken	Selectie en adaptatie van strategieën voor het managen van motivatie en betrokkenheid	Verhogen of verlagen inspanning Doorzetten of opgeven Hulpzoekend gedrag	Veranderen van of onderhandelen over de taak
Voorbeelden ik-doelen	1-2	Ik kies de juiste materialen als hulp	Ik	Ik vraag hulp in mijn groepje	Ik
	3-4	Ik kan mijn eigen beginsituatie bepalen	Ik weet op welke manier ik graag werk en leer	Ik kijk kritisch naar mijn werk	Ik overleg met de leraar over de hoeveelheid werk
	5-6	Ik maak een toets / opdracht om te controleren of mijn doel bereikt is	Ik bedenk of ik hard genoeg gewerkt heb	Ik bedenk of ik de juiste hulp heb gevraagd	Ik
	7-8	Ik bedenk wat ik geleerd heb	Ik	Ik	Ik
Fase 4 Reactie en reflectie		Cognitieve oordelen	Affectieve reacties	Keuze gedrag	Evaluatie van de taak
Voorbeelden ik-doelen	1-2	Ik kijk mijn eigen werk na	Ik	Ik	Ik
	3-4	Ik kan aangeven waarom de opdracht goed ging of niet goed ging	Ik weet wanneer ik het goed heb gedaan	Ik weet met wie ik goed kan samenwerken	Ik kan mijn werk zelf nakijken
	5-6	Ik kan aangeven wat er goed ging en wat beter kan	Ik kan tevreden terugkijken op mijn werk	Ik	Ik
	7-8	Ik weet welke middelen ik nodig heb om mijn fouten te verbeteren	Ik kan complimenten geven over de samenwerking aan mijn groepsgenoten	Ik kan mijn gedrag bijstellen om mijn planning volgende keer wel te halen	Ik

Voorbeelden van ik-doelen voor zelfregulerend leren op basis van het framework van Pintrich (2004).

Beeld: DaltonVisie

kennen zichzelf als lerende, hebben kennis van de kennis en vaardigheden waarover ze beschikken en zetten die kennis effectief in tijdens het leren. Ze zijn zich van hun denken bewust en zijn daarop betrokken. Ze hebben interesse voor leertaken, voelen zich ermee verbonden en tonen doorzettingsvermogen. Ze vinden het ook leuk om te leren, hebben geloof in eigen kunnen (self-efficacy), zien het nut van leren in, zoeken uitdagingen en kunnen inschatten hoe ze succesvol kunnen zijn. Zelfsturende leerlingen reguleren hun eigen gedrag en sturen de context aan om het leren zo goed mogelijk te laten verlopen.

De vier fasen die Pintrich bij leerprocessen onderscheidt, zijn: (1) 'Voordenken', planning en activatie, (2) monitoren, (3) controleren en (4) reactie en reflectie. In fase 1 is er sprake van de voorbereiding op het leren. Er worden doelen gesteld, het werk wordt gepland en voorkennis wordt geactiveerd over de taak, de context en over het 'zelf' in relatie tot de taak. In fase 2 wordt het leerproces gemonitord en gereguleerd. Fase 3 gaat over de moeite die gedaan wordt om verschillende aspecten van het 'zelf', de taak en de context te controleren en te reguleren en fase 4 over het reageren en reflecteren op het product en het proces van het leren, in het bijzonder op de taak, de context en op het 'zelf'. Pintrich ziet leerprocessen als cyclische processen, al is dat in het framework, waarin hij de fasen en aspecten van zelfregulerend leren zet, niet erg inzichtelijk. Hieronder staat de eerste fase bij leerprocessen van Pintrich. Bij deze fase beschrijft hij bij alle vier hoofdaspecten van zelfregulerend leren om welke zaken het gaat.

Per fase zijn op elk van de vier hoofdaspecten van zelfregulerend leren ik-doelen te ontwikkelen.

Van ontwikkelingslijnen tot ik-doelen

In 2005 beschrijft Wolthuis en collega's het idee om een instrument te ontwikkelen voor ontwikkelingslijnen voor de daltonkernwaarden. Voor zelfstandigheid wordt een ontwikkelingslijn voorgesteld die loopt van zelfstandig werken, via zelfstandig leren en zelfverantwoordelijk leren tot zelfsturend leren. Er is kritiek geuit op het idee van ontwikkelingslijnen. Zo is het maar de vraag of er wel sprake is van lijnen in ontwikkeling en, als die er al zouden zijn, of die lijnen verlopen langs de in het artikel beschreven stappen. Ook lijken de laatste stappen in de ontwikkelingslijnen het meest nastrevenswaardig, wat op voorhand niet het geval is.

Maar ondanks deze kritiek is er voortvarend innovatiewerk verricht op basis van het idee van de ontwikkelingslijnen. Teams, regio's, netwerken coördinatoren en directeuren en zelfs de visiteurs zijn met elkaar in gesprek gegaan over het concretiseren en uitwerken van de ontwikkelingslijnen en zijn er indicatoren en (k)ijkwijzers ontwikkeld. De discussies hierover hebben een boost gegeven aan de daltonpraktijk. Leraren hebben meer handvatten

gekregen voor hun praktijk en collegiale consultaties en visitaties hebben er meer diepgang door gekregen. Al gauw is per kernwaarde ook het bijbehorende leerlinggedrag in kaart gebracht. In verschillende geleidingen van de NDV zijn daarvoor overzichten met ik-doelen ontwikkeld. Berends & Wolthuis (2014) laten daarvan voorbeelden zien.

Ik-doelen voor zelfregulerend leren

Er is met de ontwikkeling van ik-doelen voor zelfstandigheid prachtig werk verzet. Volgende stappen in de ontwikkeling daarbij zouden kunnen zijn om de ik-doelen voor zelfredzaamheid en zelfstandigheid enerzijds en die voor het leren om zelfregulerend te leren te onderscheiden. Het framework van Pintrich kan daarbij een hulpmiddel zijn. Samen met twee Deventer-scholen (Hagenpoort Centrum en Hagenpoort Voorstad) is daarvoor een eerste, experimentele versie gemaakt, die in het schema op pagina 11 is uitgewerkt. We roepen op om deze eerste aanzet verder uit te werken.

Leren zelfregulerend te leren

Sommige leerlingen zullen zichzelf tot een zelfregulerende leerder ontwikkelen. Bij de verwerving van vaardigheden om zelfregulerend te leren, is voor veel leerlingen echter expliciete instructie en planmatige begeleiding nodig. Veel leerlingen zijn ook gebaat met een vorm van co-regulatie waarbij andere leerlingen en/of de leraar helpen om het leerproces zelf te leren aansturen.

Als we binnen de NDV eenmaal goede overzichten van ik-doelen voor zelfregulerend leren ontwikkeld hebben, bieden die vervolgens mogelijkheden om bijvoorbeeld gerichte zelfevaluatie- en reflectie-instrumenten voor leerlingen te ontwikkelen. Dat kan zelfs op de afzonderlijke velden van het framework van Pintrich. Ook bieden goede overzichten van ik-doelen voor zelfregulerend leren kansen om met elkaar het gesprek aan te gaan over de interventies van leraren. Binnen daltonteams kan er zo gericht aandacht besteed worden aan de ontwikkeling van leraarvaardigheden bij het leerlingen leren zelfregulerend te leren.

Literatuur

- Berends, R. & Wolthuis, H. (2014). *Focus op Dalton*. Deventer: SDUP.
- Paris, S.G. & Paris, A.H. (2001). *Classroom Applications of Research on Self-Regulated Learning*. *Educational Psychologist* 36(2), 89-101.
- Pintrich, P.R. (2004). *A conceptual framework for assessing motivation and self-regulated learning in college students*. *Educational Psychology Review* 16(4), 385-407.
- Wolthuis, H., Sanders, L., Wisselink, G., & Berends, R. (2005) *Een aanzet voor een instrument voor ontwikkelingslijnen binnen Daltononderwijs*. JSW 89, april.
- Zimmerman, B.J. (2002). *Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview*. *Theory into Practice* 41(2), 64-70.